

Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini * Фондација за социјално укључивање у Босни и Херцеговини
Zaklada za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini * Social Inclusion Foundation in Bosnia and Herzegovina

Izazovi civilnog društva u Bosni i Hercegovini

Analize i preporuke za politike

Tijana Dmitrović

FSU u BiH • ФСУ у БиХ • ZSU u BiH • SIF in BiH

Branilaca Sarajeva 47 • 71000 Sarajevo • Tel + 387 33 219 313 • Fax + 387 33 219 314

Email: sif@sif.ba • Web <http://www.sif.ba>

Sadržaj

Uvod – Koncept civilnog društva	3
Društveni angažman.....	4
Civilno društvo ili sektor?	6
Od masovnog nezadovoljstva do kolektivismu	8
Tranzicija kao „izgovor“	10
Demokratizacija i civilno društvo	12
Pojam otvorenog društva.....	14
EU Integracije	15
Socijalno uključivanje	16
Partnerstvo i umrežavanje	18
Profesionalizacija.....	19
Civilno društvo kao način djelovanja.....	20
Zaključak.....	22
Preporuke.....	24
Preporuke za organizacije civilnog društva	24
Preporuke za predstavnike vlasti Bosne i Hercegovine.....	25
Literatura.....	26

Uvod – Koncept civilnog društva

Specifičnost civilnog društva u Bosni i Hercegovini (BiH) je povezana sa multietničnošću, važnom ulogom religija (gdje se religije poistovjećuju sa etničkim grupama) i hegemonijom nacionalnih ideologija koje dominiraju politikom, društvom i kulturom u BiH. Razlog tome se, između ostalog, krije i u činjenici da civilno društvo u Bosni i Hercegovini nema naročito dugu tradiciju. Civilni sektor u Bosni i Hercegovini je prvi put dobio značaj neposredno nakon rata kada je dao važan doprinos glavnim političkim procesima, kao što su povratak izbjeglica i raseljenih lica, politička stabilnost, integracija, pomirenje, zaštita ljudskih prava i socijalna inkluzija. Kako su se postepeno povlačila sredstva inostranih donatora, koja su predstavljala glavni izvor finansiranja u zadnjem desetljeću 20. vijeka, organizacije su bile prisiljene potražiti nove donatore a, samim tim, i nove ciljeve i usmjerenja.

Svakodnevne promjene u političkoj situaciji, unutar BiH i njene bliže i šire okoline, stavljaju potpuno drugačije izazove pred civilno društvo u Bosni i Hercegovini. Umjesto da distribuišu humanitarnu pomoć ili pružaju pomoć za povratak izbjeglica i raseljenih lica, nove političke okolnosti zahtijevaju jači angažman organizacija civilnog društva u prilagođavanju i usklađivanju BiH standarda sa standardima u Evropskoj uniji i principima otvorenog društva u vezi sa participacijom građana u definisanju javnih politika, monitoringu i analizi efekata javnih politika, borbi protiv korupcije i ispunjavanju ostalih zahtijeva koje Bosna i Hercegovina mora ispuniti da bi postala punopravni član Evropske unije.

Novi izazovi će zahtijevati da se civilno društvo suoči sa različitom organizacijom i funkcionisanjem, ali i sa definisanjem potpuno različite veze prema javnom/državnom sektoru. Građenje partnerstva kroz civilni, politički i društveni dijalog zahtijeva uspostavljanje jednog odgovarajućeg pravnog, institucionalnog i fiskalnog okvira i profesionalnih kapaciteta civilnog društva.

U Bosni i Hercegovini je primjetan jaz između kvantitativnog aspekta civilnog društva (preko 12 000 registrovanih nevladinih organizacija + mediji, vjerske organizacije, itd.) i njegovog stvarnog uticaja u svakodnevnom životu. Takođe postoji osjetan nesklad unutar samog civilnog sektora (kao i u svim ostalim sektorima u BiH): mediji i NVO ne sarađuju i ne podržavaju se međusobno. Stoga ne čudi činjenica da njihove akcije i kampanje nailaze na slab odziv i podršku „običnih“ građana. Ipak, poražavajuća je činjenica da toliki broj organizacija ne ostvaruje veliki značaj koji neprofitni sektor može i treba da ima ne samo na stepen razvijenosti fundamentalnih demokratskih i pluralističkih vrijednosti nekog društva nego i na stepen socijalne kohezije, zapošljavanje i ekonomski razvoj.

Društveni angažman

Generalno, civilno društvo u Bosni i Hercegovini je obilježeno potpunim odsustvom socijalnog kapitala, odnosno interesa za volonterskim aktivizmom kod većine građana u Bosni i Hercegovini, a što je jedan od ključnih preduslova za razvoj novog šablona kolektivnog ponašanja. Mnogo je razloga za to: nedostatak tradicije građanskog aktivizma u BiH, netransparentnost rada NVO, nedovoljna sposobnost organizacija da učestvuju u kreiranju javnih politika, ispolitiziranost organizacija civilnog društva, loša sektorska umreženost, itd. „Stoga opća ocjena civilnog društva u Bosni i Hercegovini odgovara općoj ocjeni koja se može dati za bosanskohercegovačko društvo i državu – fragmentirano, institucionalno izuzetno slabo, financijski neodrživo i u znatnoj mjeri ovisno o političkoj i financijskoj podršci međunarodne zajednice, bez jasne vizije odgovora na potrebe građana, s privatnim sektorom i veoma lošom javnom percepcijom općedruštvene korisnosti njihovog djelovanja“ (Žeravčić, 2010).

Koncept koji se još nije proširio u BiH je da djelovanje u civilnom društvu može sezati mnogo dalje od zastupanja isključivo vlastitih interesa pojedinaca, te se stoga ne može uvijek svesti na posebni društveno-ekonomski položaj tih pojedinaca koji u njemu djeluju. Takvo djelovanje može proizlaziti i iz vrijednosne motivacije i idealizma (ma koliko to bilo daleko od bh. stvarnosti). To je autonomno odgovoran stav pojedinaca prema širim društvenim problemima, dakle problema koji nisu isključivo njihovi. Taj se stav, u paraleli s odgovornošću što se u razvijenijim zemljama očekuje od poslovnih korporacija (korporativnom odgovornošću), može nazvati *socijalnom odgovornošću*: ljudi su spremni založiti se i angažovati svoje vrijeme i resurse za rješavanje nečega što nadilazi njihov pojedinačan ili poseban interes.

Nažalost, u BiH možemo naći jako malo primjera socijalne odgovornosti u praksi. Da, građansko djelovanje je jako rašireno i, uzevši u obzir broj od preko 12.000 registrovanih nevladinih organizacija (Papić, Ž. Ninković, R. Čar, O. 2007. str. 58. Podatak iz istraživanja: Žeravčić, G. i Biščević, E. 2009, str. 74.), reklo bi se da je prilično organizovano. Međutim, čak i ako zanemarimo procjenu da je od tog broja organizacija jedva polovina aktivnih, ostaje činjenica da se većina tih organizacija fokusira na usko definisana područja rada, od interesa za njihove članove (udruženja boraca, RVI, sportska udruženja, itd.).

Pored toga, u trenutnim uslovima, u kojim političke elite još uvijek dominiraju nad svim područjima (društvenog) života, civilni angažman vrlo brzo gubi svoju socijalno odgovornu a dobija *političku* dimenziju. „Malo koji društveni problem (bilo na razini cijelog društva, bilo na razini regije ili lokalne zajednice) se može riješiti, a da to ne uključuje neki novi ili izmijenjen propis, skup posebnih političkih (*policy*) mjera, drugačije postupanje organa uprave ili, u najmanju ruku – a možda i najteže – promjenu javne svijesti“ (Dvornik, S. 2009. str. 199).

Angažman koji ozbiljno teži rješenju nekog društvenog problema nije dovršio svoj zadatak dok ne izazove promjene i na političkom nivou. Angažman civilnog društva mora biti usmjeren na *javnost*: provociranje rasprava kojima se otvaraju sporne teme, uvjeravanje u opštu vrijednost cilja za koji se zalažu, pridobivanje podrške akciji u njegovu korist, prokazivanje protivničkih stavova itd. Jednom kada određeni angažman dobije podršku građana, insistira se na promjenama u politikama koje bi, na kraju, morale dovesti do opipljive, konkretne promjene koja će građanima biti vidljiva.

Jednostavnije rečeno, za kontinuitet građanskog angažmana neophodna su (mada ne i dovoljna) dva ključna preduslova djelovanja civilnog društva. Jedan je *društveno-ekonomski*, a drugi *kulturni* (Dvornik, S.). Prvo, nužno je da članovi društva koji nemaju direktan pristup centrima moći i odlučivanja imaju dovoljno vlastitih resursa, "diskrecijskog novca" i slobodnog vremena, kako bi jedan njihov dio mogli posvetiti dobrovoljnim aktivnostima i angažmanu. U bosanskohercegovačkom kontekstu, članovi društva koji možda i ispunjavaju te preduslove većinom nemaju čime biti nezadovoljni i, samim tim, nemaju motivaciju da utiču na promjene u društvu. Ostatak stanovništva je preokupiran egzistencijalnim problemima da bi se dublje pozabavio njihovim uzrocima i mogućim rješenjima. Za njih i ne čujemo, izuzev putem povremenih *šokantnih* reportaža ili akcija prikupljanja pomoći.

Drugi preduslov je *politička kultura participacije*: smisao za (su)odgovornost državljana i državljanke za posljedice političkih odluka i mjera što ih donose i provode ovlaštene političke i javne institucije, koja mora biti praćena spremnošću za angažovanje u javnom raspravljanju, nadzoru, kontroli, korigovanju (kako konstruktivnim inicijativama tako i putem pritisaka) mjera i djelovanja vlasti.

Prevlast duboko apolitičnih stavova u društvu u bivšoj Jugoslaviji je presudno odredila tradiciju angažiranoga građanski odgovornog djelovanja. Relativna otvorenost Jugoslavije i pod komunističkom vladavinom je pružala mnogo prilika da ljudi svoje probleme rješavaju preko privatnih "projekata", pod uvjetom da se ne miješaju u politiku, koja je bila monopol komunističke nomenklature. Stanovnici su imali više ekonomske i kulturne slobode, kao i znatno viši materijalni standard života u poređenju sa drugim socijalističkim zemljama. Dok je to pružalo dovoljan prostor za poboljšavanje privatnog života, nije se primjećivalo da ta relativna sloboda nije bila zagarantovana kao pravo. Još se manje osjećalo da nedostaje politička sloboda, kao pravo izbora i barem indirektna kontrola vlasti koja, u krajnjoj liniji, „proizlazi iz pristanka državljanke i državljana i njima je odgovorna“.

Nakon promjene političkog i ekonomskog sistema, očekivanja građana su bila visoka, ali se nisu ostvarila. Ušli su u proces demokratizacije bez dovoljno informacija o praktičnim načinima da se i sami uključe i utiču na taj proces. Mnogobrojni formalni oblici participacije građana, uključujući glasanje, referendum, opštinska vijeća ili vijeća mjesne zajednice, javne

prezentacije i javne rasprave, se jako malo koriste i rijetko kada ostvaruju praktične rezultate. Čak i kada bi se u potpunosti koristili, oni moraju biti dopunjeni neformalnim oblicima participacije koji nisu ograničeni ni na koji način: neformalno samoorganizovanje građana, udruživanje, pa čak i demonstracije koje su u BiH dosta prisutne, ali im često nedostaje jasno definisan cilj i svrha, te istrajnost učesnika i organizatora u svojim zahtjevima.

Postoje različiti oblici participacije javnosti: od razmjene informacija, preko savjetovanja, do aktivnijih oblika učestvovanja, kao što su partnerstva, koja uključuju jači uticaj građana na javne politike i usluge, što bi trebao biti glavni cilj. Nažalost, u BiH je mnogo slučajeva gdje se participacija koristi samo kao legitimisanje već usvojenih odluka i nije namijenjena aktivnoj saradnji u odlučivanju, saradnja se događa na kontrolisan, vođen i, u mnogim prilikama, manipulativan način. To se, u većini slučajeva, postiže donošenjem važnih odluka "iza zatvorenih vrata" ili savjetovanjem s odabranim stručnjacima, a da se pritom konačni prijedlog podastire javnosti samo kao informacija.

S druge strane, civilno društvo u BiH djeluje većinom *reaktivno*, što se vidi iz činjenice da spontani pokušaji participacije građana u bosanskohercegovačkom društvu obično proizlaze iz nezadovoljstva nekom određenom činjenicom ili stanjem, čije se poboljšanje zahtijeva odmah i bezuslovno, bez pravog poznavanja procesa koji mogu dovesti do rješenja tog problema. Jedno je zahtijevati instant-promjene, a sasvim drugo uticati na mehanizme i učestvovati u samim procesima koji će rezultirati željenom promjenom.

Civilno društvo ili sektor?

Civilno društvo predstavlja svima dostupnu mogućnost da se uključe u društvene procese kao što su javne konsultacije, uticanje na pravljenje politika, donošenje odluka itd. Ono se jednako sastoji od masovnih, grupnih, pa i individualnih akcija. U skorije vrijeme se društveni aktivizam sve više posmatra kao svojevrsna obaveza svakog građana, u poređenju sa ranijim konceptom privilegije. Ovakva vrsta djelovanja bi trebala biti izvan kontrole vlasti i predstavlja čisti izraz javnog mnijenja.

Uopšteno govoreći, civilno društvo je pokušaj da se stvore novi kapaciteti za stvarno i sveobuhvatno uključivanje građana u društvene procese i njihovu participaciju u donošenju odluka, zajedno sa klasičnom formom parlamentarne demokratije, vlade koja funkcioniše i državnih institucija. Tačnije, uključuje demokratski izabranu, transparentnu i odgovornu vladu i vladavinu prava; slobodan pristup informacijama i nezavisne medije; udruživanje građana u različite tipove nevladinih organizacija kako bi se ostvarili društveni ciljevi, lokalnu samoupravu i drugo.

Unutar civilnog društva, naravno, djeluje i tzv. civilni sektor, tijelo koje se sastoji od nebrojenih organizacija, sindikata, vjerskih ustanova, medija i sl. Organizacije civilnog društva u BiH su najvećim dijelom fokusirane na pružanje socijalnih usluga, dok je u oblastima kao što su političko djelovanje i formulisanje politika njihova uloga još uvijek od manje važnosti. Goran Žeravčić i Edin Bišćević u svojoj studiji (2009. Strana 145) navode: „Sposobnost civilnog sektora da učestvuje u kreiranju javnih politika je gotovo zanemariva. Postoje dva glavna razloga za ovo. Prvi je gotovo potpuno odsustvo think tank-ova u Bosni i Hercegovini. Osim Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja (IBHI), nijedna institucija civilnog društva u Bosni i Hercegovini nije pokazala sposobnost da vrši stalni monitoring i analizira efekte određenih javnih politika u Bosni i Hercegovini. Svi drugi pokušaji monitoringa i analize efekata javnih politika u Bosni i Hercegovini su bili samo projektni pokušaji koji su se završili zajedno sa tim projektima“. Što zbog raspona različitih interesa unutar njega, što zbog razlike u uticaju različitih vrsta civilnih organizacija, civilni sektor se može raščlaniti na tri podsektora.

Prvi „podsektor“ sačinjavaju organizacije civilnog društva čije je polje djelovanja uslovljeno stavovima i politikama određenih grupacija u društvu i mijenja se u skladu s njima. One se prilagođavaju željama jedne od političkih stranaka i zastupaju ih kroz svoje aktivnosti pod maskom zastupanja „interesa građana“. Nažalost, njihova prisutnost u svakodnevnom životu u BiH je velika i do te mjere su promovisane da mnogi građani čitavo civilno društvo svrstavaju u taj isti, ispolitizirani kontekst. Zadatak im je da privlače pristalice i glasače i rijetko bilježe aktivnost van predizbornih kampanja.

Ova kategorija udruženja uključuje ona koja su osnovana sa ciljem da ispunjavaju interese onih društvenih grupa koje predstavljaju potencijalno izborna tijelo za određenu političku opciju (na primjer: sindikati, udruženja demobilisanih boraca, udruženja RVI, udruženja civilnih žrtava rata). Mnoga od njih su naslijeđena iz komunističkog perioda. Kao što je bio slučaj u ovom periodu, jedinice lokalne samouprave i viši nivoi vlasti još uvijek imaju glavnu riječ u njihovom organizovanju, finansiranju i umrežavanju. Kontinuirana podrška ovim udruženjima, bez obzira na promjene u društvenim odnosima, još uvijek prati tradiciju koju se nijedna politička opcija ne usuđuje promijeniti. Glavni problem ovih udruženja je nedostatak finansijskih resursa, i to što glavni izvori finansiranja njihovih aktivnosti dolaze direktno iz javnih/vladinih budžeta. Preko 60% izvora koji se distribuiraju iz opštinskih budžeta udruženjima se dodjeljuju ovoj kategoriji udruženja, bez ciljeva i evaluacije efekata ovih sredstava. Jedinice lokalne samouprave objašnjavaju takvu raspodjelu sredstava iz opštinskih budžeta potrebom da se promoviše lokalna zajednica kroz sport, kulturu i humanitarne aktivnosti.

Druga vrsta organizacija civilnog društva su tzv. „think-tanks“, organizacije koje se fokusiraju na analiziranje i proučavanje društva u kojem postoje i osmišljavanje strategija za rješavanje mnogobrojnih društvenih problema. Iako njihove analize često otkrivaju veoma važne

probleme u društvu i imaju konstruktivne preporuke, važno je naglasiti da su one obično dostupne samo nekim skupinama („intelektualcima“, drugim OCD, državnim institucijama i političarima). Kvalitet i učinak rada think-tankova se, stoga, ne ocjenjuje samo kvalitetom njihovog rada, nego i time da li taj rad ima ikakvog odraza na rad javnih institucija ili stvaranje politika i strategija. U BiH je objavljen ogroman broj publikacija koje se bave svim mogućim društvenim temama, ali njihov efekat se obično svodi na par članaka u novinama i pokoji besciljni okrugli sto.

Treći podsektor, koji čini ogromnu većinu civilnog sektora, su tzv „grassroots“ organizacije. Grassroots udruženja su mala lokalna udruženja koja su direktni prevodioci i predstavnici interesa različitih politički marginaliziranih društvenih kategorija, koja uglavnom djeluju na lokalnom nivou.

Ova kategorija uključuje različita udruženja od udruženja povratnika i izbjeglica, udruženja koja okupljaju osobe sa invaliditetom i posebnim potrebama, lokalnih omladinskih inicijativa, udruženja poljoprivrednika i udruženja koja su osnovana sa ciljem promovisanja poljoprivrede i ruralnog razvoja, do različitih inicijativa za lokalni razvoj itd. Ukratko, ovo je cijeli niz različitih udruženja koja su nastala kao izraz potrebe običnog čovjeka da odgovori na određene društvene izazove. Karakteristika ovih udruženja jeste da imaju neupitnu i veoma jaku društvenu legitimnost u svojim zajednicama, i da su prepoznata kao grassroots inicijative u tom smislu.

S druge strane, ove organizacije nemaju adekvatne tehničke kapacitete da aktivno učestvuju u definisanju javnih politika i da apliciraju za fondove međunarodne zajednice. Nažalost, njihova glavna slabost je slaba umreženost kao i nedostatak umrežavanja, te nedostatak mehanizama za utjecanje na javne politike. Ona su idealna za istraživanje potreba građana ili potreba različitih društvenih kategorija, ali i za procjenjivanje efekata određenih javnih politika. Njihov direktni uticaj na društvo (iako je društvo u ovom slučaju uglavnom ograničeno na lokalnu zajednicu) je snažan, uprkos teškoćama s kojima se suočavaju. Krajnji cilj im je poboljšati kvalitet življenja svojih članova, a za to obično imaju veoma ograničena sredstva te malu ili nikakvu podršku vlasti.

Od masovnog nezadovoljstva do kolektivism

Civilno društvo ne čine samo organizacije i institucije već i pojedinci sa svojim inicijativama, aktivnostima i stavovima - oni koji imaju razvijenu građansku svijest. Kroz istoriju, nosioci promjena su uglavnom bile nezadovoljne mase i manje alternativne civilne grupacije, tu i tamo i vrhovi ili dijelovi vladajućih elita, ali nigdje nije bilo neke „*revolucionarne klase*“ (Dvornik, S. 2009). To su bili obični ljudi, pod pravim vođstvom i sa realnim ciljevima, koji se organizuju i djeluju u istom smjeru.

Međutim, samo nezadovoljstvo, čak i masovno, ne može se pretvoriti u politički pritisak i akciju iz interesa za promjene. „Demokratski revolucionari“ su uglavnom male grupe intelektualaca koje samo iskazuju opšte neraspoloženje u obliku osnovnih principa demokracije i ljudskih prava, i tek su se djelimično spremne uključiti u političku borbu za vlast.

Rascjepkano društvo individua predstavlja neki politički faktor samo periodično, prilikom izbora, odnosno u predizbornim periodima. Organizovani civilni akteri mogu zadržati neki uticaj i između periodičnih izbora. Mogu uticati na politički plan nekog društva provocirajući i otvarajući teme koje država i/ili političari zanemaruju ili potiskuju; mogu kritički procjenjivati političke mjere i programe koji se donose i provode; mogu pritiscima ili konstruktivnim inicijativama – ovisno o spremnosti političkih profesionalaca da slušaju – inicirati i suodređivati te političke programe i mjere. Ukratko, mogu poremetiti situaciju u kojoj se politički “narod” okuplja samo kada se to od njega traži, prilikom izbora, a onda se, čim se obave izbori, raspušta na sljedeće četiri godine (bez obzira na to formirala se Vlada nakon izbora ili ne).

Kolektivizam je ukorijenjen u činjenici da pojedinac i materijalne uvjete egzistencije i prava, koja su zapravo institucionalno osigurane “povlastice”, svoje mjesto u društvenoj podjeli rada i društvu uopšte dobiva isključivo putem pripadanja zajednici ili njenom određenom njenom dijelu (npr. ratni vojni invalidi, članovi sindikata, itd.). I dalje se očekuje da država osigura bitne elemente ljudske sigurnosti, ne samo kao ljudska prava i socijalnu zaštitu nego i na ekonomskom polju.

Nerazvijenost ideja, pa i elementarnih vještina organizovanja, javnog izražavanja i komunikacije ostavlja društvo i dalje kao *masu*, koju više ne tjeraju u tu ulogu silom prilika, ali koja ni uz sve današnje „slobode“ nema snage da se transformiše u civilno društvo. Osim što je promjene zatiču u stanju političke zapuštenosti, na nju se obrušavaju nove nesigurnosti tržišta, inflacije, gubitka sigurnog zaposlenja i svih drugih “garancija sigurnosti” što je osiguravao bivši paternalistički režim. Upravo to je razlog zašto civilno društvo primjećujemo samo periodično, kada se sve ili većina organizacija fokusira samo na jedno ključno pitanje, bez obzira na to što im se polja djelovanja i ciljevi drastično razlikuju.

Novi socijalni pokreti pokazali su da značajni dijelovi razvijenih društava uzimaju probleme neposrednih privatnih ili posebnih interesa kao svoje vlastite i spremni su se na njima intenzivno angažirati. Masovna mobilizacija je, doduše, kratkotrajna i vezana uz povode *ad hoc* (primjer: protesti povodom ubistva Denisa Mrnjavca u Sarajevu), ali i kada jenjava ne odumire sasvim i pojavljuje se iznova, u novim povodima. Za sobom međutim ostavlja trajnu aktivnu prisutnost manjih grupa, udruženja i ostalih organizacija. Uspostavljaju se i međunarodne mreže i organizacije, koje s međunarodnim institucijama i agencijama često sarađuju bolje nego državna vlada, vođene partikularnim interesima.

Za civilno djelovanje neophodna je javnost, a u njoj su se brzo pojavili razni spretniji i ambiciozniji igrači. Civilno društvo, drugim riječima, uključuje i želje njegovih aktera i očekivanja koja sežu dalje od njega. Javnost nije nikakva odvojena sfera niti sektor, nego u njoj djeluju isti oni ljudi koji su svojom glavnom preokupacijom ekonomski subjekti, ona je dio sveukupnog društva. Kada ta javnost razvije svijest o kolektivizmu i organizovanom djelovanju, prestaje biti *masa*, a postaje civilno društvo.

Tranzicija kao „izgovor“

U toku je 16. godina tranzicije Bosne i Hercegovine, a kraj se ne nazire. Tenzije se povećavaju iz godine u godinu, međunarodno prisustvo se zbog toga ne povlači i u suštini se čeka da neko lupi šakom od sto. Zaključak je da se zemlja nalazi u tranzicijskom ćorsokaku jer se ovaj proces (bolje rečeno, ovi procesi) provodi nekritično i svaka grupacija forsira ona tranziciona rješenja koja najbolje odgovaraju toj političkoj, ekonomskoj ili društvenoj opciji.

Socijalnu dinamiku u BiH karakteriše “trostruka tranzicija”. Jasno je da je jednostavna i brza tranzicija ka održivom razvoju Bosne i Hercegovine u najvećem interesu zemlje, kao i izgradnja lokalnih kapaciteta i institucija. Nažalost, tranzicija do sada nije bila ni jaka ni brza.

Tranzicija u poslijeratnom periodu i međunarodna pomoć za tranziciju su dvije karakteristike BiH. Nažalost, BiH nije dobro iskoristila ovu drugu. Čak i danas, proces tranzicije je na samom početku. Nedostaju novi zakoni i tržišne institucije, a “prava” privatizacija je počela tek 2000. godine. Tranzicijski period je, kao i u ostalim u zemljama Srednje i Istočne Europe, donio ozbiljne probleme mnogim zajednicama i njihovim građanima. Nema dovoljno poslova, komunalnoj infrastrukturi su potrebna poboljšanja, pružanje javnih usluga je sve manje kvalitetno, ekološki problemi su sve prisutniji, ljudi su nezadovoljni kvalitetom svog života, potrebni su im poslovi, bolji izgledi za njihovu djecu itd. U takvim uslovima, građanski angažmani u svim oblicima padaju u drugi plan.

Implementacija Mirovnog sporazuma u suštini predstavlja tranziciju iz rata u mir, prvu od tri vrste tranzicije. Ova *politička* tranzicija je, ujedno, i jedina koja je, bar formalno, završen proces u Bosni i Hercegovini. Mir je postignut, mada je rat još uvijek veoma prisutan u mentalitetu, prije svega, političkih poglavara koji se i dalje ponašaju kao da je opsadno stanje, ali i stanovništva koje rijetko kad primjenjuje kritički pristup informacijama i propagandi kojom je obasuto. Politički faktori dominiraju socio-ekonomskom scenom i ozbiljni naponi će biti potrebni kako bi se prioriteta u BiH ispravno postavili.

Ekonomska tranzicija iz centralne ekonomije i političkog monopola ka slobodnom tržištu, demokratiji i civilnom društvu je ključna za budućnost i ostale tranzicijske procese. Krajnje je vrijeme da se BiH suoči sa posljedicama rata i sa osnovnim promjenama u ekonomskom i političkom sistemu. Činjenica je da je BiH zemlja u kojoj se i sama tranzicija, direktno i

indirektno, do sada finansirala iz inostranstva. Međutim, strani kapital u državi neće vječno biti na raspolaganju.

Socijalna tranzicija prije svega podrazumijeva prihvatanje novog sistema socijalne zaštite koji se neće zasnivati na „statusnim“ pravima, već na istinskim potrebama pojedinaca. Značajan dio stanovništva koji je prije rata imao relativno visok standard življenja, sada se nalazi ispod generalne linije siromaštva. S druge strane, socijalnu pomoć primaju osobe koje su u poslijeratnom periodu i više nego dobrostojeće, samo zbog toga što upisane na spiskove osoba s pravom na socijalnu pomoć. Tako imamo primjere visokopozicioniranih funkcionera koji i dalje primaju invalidnine od par stotina maraka iako su im prihodi desetke puta veći od prosječne bosanskohercegovačke plate.

Ključni faktor u sprovođenju tranzicije ka društvenoj održivosti i razvoju je potpuna promjena mišljenja i stavova, prije svega, ljudi u BiH, što će rezultirati promjenom u ponašanju i razmišljanju vlasti. Većina BiH populacije, prema tradicionalnom načinu razmišljanja, vjeruje da je međunarodna zajednica donijela promjene u državi time što je preuzela ulogu 'pokrovitelja'. Tokom socijalističke ere, ljudi su očekivali da država riješi sve probleme, kako građana tako i poslovnog sektora. Slično tome, ljudi u BiH danas očekuju da međunarodna zajednica riješi sve njihove probleme, dok lokalne inicijative ostaju zaleđene, a državni lideri i stanovništvo ostaju pasivni. Ako Bosna i Hercegovina hoće da se oslobodi ove kulture ovisnosti, mora postojati radikalna promjena u načinu razmišljanja koja će preferirati organizovani kolektivizam kao način djelovanja.

Legitimitet postojećih i budućih reformi – kao i demokratskih institucija koje insistiraju na njihovom provođenju – ugrožen je ne samo padom životnog standarda i porastom siromaštva nego i drastičnim porastom socijalne nesigurnosti. Ona međutim nije uvjetovana samo prelazom iz ekonomije i politike komunističkog sistema u demokratsku tržišnu privredu, u kojoj ni radna mjesta ni opstanak poduzeća nisu zajamčeni nikakvim planom iza kojega stoji politički autoritet. Nesigurnost je uvjetovana i nečime čega nema – nerazvijenošću, nefunkcionalnošću i neprikladnošću organizacija civilnog društva, koje u razvijenim kapitalističkim zemljama prate razvoj tržišne privrede i koriguju njene nepovoljne efekte. U trostrukoj tranziciji ove države, socijala je uglavnom ostala u drugom planu u odnosu na građanska i politička prava, a socijalne institucije nisu dovoljno prilagođene novim izvorima nesigurnosti.

Građane u Bosni i Hercegovini odlikuje visok stepen pasivnosti prema političkoj situaciji, što svakako ne ide u prilog privođenja kraju posljednje faze tranzicijskog procesa, formiranja stvarne demokratije i civilnog društva. Tranzicija se ne posmatra kao prepreka koju treba prevazići, već se konstantno koristi kao izgovor za nedjelovanje kao da će se sama riješiti nekim prirodnim putem. Bosna i Hercegovina kao „zemlja u tranziciji“ je bila prihvatljiva u godinama neposredno nakon rata, ali 16 godina kasnije, kada bi, po svim pravilima, javni život trebala činiti jedna nova generacija političara, politika, javnih i civilnih tijela, kod nas su i

dalje na sceni iste osobe i isti problemi. Vrijeme je da se zapitamo kada će doći vrijeme da se situacija promijeni i ko će biti ključni akteri te promjene.

Na prethodno navedene tri vrste tranzicije koje su obilježile postratni period se može dodati još jedna vrsta, aktuelna tek u posljednjih par godina: proces EU integracija. Vodeći dokument implementacije Strategije integrisanja BiH u EU je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (uključujući Prelazni/Privremeni sporazum). Sporazum definiše kratkoročne i srednjoročne prioritete saradnje između Bosne i Hercegovine i EU. Ispunjavanje obaveza potrebnih za članstvo Bosne i Hercegovine u EU zahtijeva razvijanje ukupnih institucionalnih kapaciteta zemlje i investiranje u pojedine oblasti, što neće i ne mogu biti samo promjene „na papiru“, već će se morati odraziti i na same građane i njihov kvalitet života. Ostaje nam da se nadamo da ova tranzicija, za razliku od prethodno navedenih, neće ostati nedorečena.

Demokratizacija i civilno društvo

Civilno društvo, čije se postojanje temelji na participativnoj demokratiji, stvara uslove za stalno i aktivno uključivanje građana u javni život, te time čini rad demokratski izabranih tijela transparentnijim i bližim građanima. Niti je civilno društvo korektiv vlasti, niti je država nadređena civilnom društvu. Radi se o dva komplementarna segmenta istog demokratskog procesa koji samo u koordinaciji mogu dovesti do krajnjeg cilja, a to je prosperitetno demokratsko društvo u funkciji građanina

Iako se ne može naivno razumijevati kao vladavina puka, demokratija ipak označava poredak u kojem narod nad državnom vlašću ima indirektnu kontrolu putem direktnog biranja zakonodavnog tijela, kao svog predstavništva, formiranja političke volje u javnosti i raznih kanala uticaja posebnih interesnih grupa (Dvornik, S. 2009). Vladavina prava ograničava djelovanje vlasti putem opštih i za sve jednako važećih zakona te ga čini preglednim i predvidivim za građane. S druge strane, tržišna privreda implicira slobodu autonomnog donošenja poslovnih odluka, formiranja cijena i investiranja kapitala prema tržišnim signalima.

U ogromnoj količini literature o tranziciji i demokratiji na Zapadnom Balkanu, obično se svi slažu da je za izgradnju, konsolidovanje i djelovanje demokratije neophodno i jako, aktivno civilno društvo, ali i da razvoj demokratije osigurava uslove za takvo društvo. U ne mnogo manjem obimu literature o razvoju civilnog društva u postkomunizmu, kao samo po sebi razumljivo se uzima da je za njega, kao i za djelovanje njegovih aktera, nužan okvir demokratije i vladavine prava, ali tamo gdje je taj okvir slab, civilno društvo može odigrati presudnu ulogu u njegovom jačanju.

Razvijenost civilnog društva je konkretan pokazatelj moderniziranosti političke zajednice. A upravo to nedostaje u gotovo svim istočnoevropskim društvima u tranziciji, pa i u BiH. To je i

razlog zbog čega su se procesi pluralizacije i liberalizacije u tim društvima relativno lako i brzo ostvarili, ali onaj najvažniji – proces demokratizacije – ostvaruje se znatno teže i sporije, dok je negdje posve izostao. Štaviše, procesi pluralizacije i liberalizacije u multietničkim i multikulturnim društvima, kao što se vidi na primjeru zemalja bivše Jugoslavije, su otvorili prostor produbljivanju razlika i otvaranju temeljenih sukoba. Ti su procesi djelovali retrogradno i krajnje destruktivno, razarajući i one minimalne, dotad razvijene odnose civilnog društva.

Institucionalna organizacija i uspostavljanje demokratskog pokreta je svakako neophodan uslov koji može garantovati razvoj političkog pluralizma, građanskih sloboda i sistem pravne regulacije. Ali formalna demokratija ne znači i stvarnu demokratiju. Ona ostaje sama sebi svrhom ako izostaje njezin stvarni sadržaj – skup svih socijalnih institucija koje čine civilno društvo, a čiju autonomiju onemogućuju politička vlast ili kapitalistički ekonomski odnosi.

Društvene pretpostavke stvaranja segmenata civilnog društva i građanskog pluralizma u takvim uvjetima su izostale uprkos razvoju industrijskog načina proizvodnje. Dogodio se proces modernizacije bez modernosti, industrijskog razvoja bez građanskog razvoja, ideologijske umjesto organske društvene integracije (Dvornik, S. 2009). Društvena nerazvijenost, uvjetovana tom ograničenom modernizacijom, znatno je doprinijela obnavljanju ideoloških šablona (nacionalnih umjesto klasnih), te nedemokratskih oblika vladanja pod maskom želje za demokratizacijom (i pridruživanjem EU).

U tranzicijskim zemljama, demokratsko iskustvo je relativno kratkog vijeka, neujednačeno i vrlo često frustrirajuće. Za dalji razvoj demokratije u tim zemljama potrebna je “dvostruka demokratizacija”, demokratizacija države i civilnog društva, jer oni jedno drugo održavaju, omogućuju, ali i ograničavaju.

Ono što je zabrinjavajuće u ovom procesu je sveprisutno uvjerenje da demokratija ima neku vlastitu snagu kojom se prije ili kasnije potvrđuje kao jedini prikladan politički oblik koji prije ili kasnije mora nastupiti. Tako može biti svejedno kako djeluju, djeluju li i postoje li uopšte, društveni preduslovi za izgradnju nečega što bi trebalo biti sistem uticaja društva na državu i odgovornosti države prema društvu. Kako “tranzicija” leksički označava naprosto prelaz ili premosnicu, taj termin i u tako sažetom obliku ukazuje na to da se procesu koji je počeo u raspadu komunističkih režima već unaprijed zna kraj - demokratizacija.

Demokratija ne bi trebala biti samo kompletna institucionalna struktura (koja štiti lične slobode, omogućuje javno djelovanje i osigurava kontrolu sistema) nego i razvijeno građansko društvo kao protuteža državi. Prečesto se dešavaju situacije u kojima se javnost pita *djeluje li* građansko društvo. Umjesto toga, pitanje bi trebalo biti kojim se proceduralnim putevima i u okviru kojih institucija suočavaju, sukobljavaju ili usklađuju različiti interesi te kako se dolazi do odluka što uvažavaju i načelo vladavine većine i ideju prihvatljivosti za sve.

Društvo je dostiglo dovoljan stepen socijalne integracije kroz unutrašnje norme i pravila igre, a društveni akteri, unatoč sve većoj kompleksnosti sistema i političkoj apatiji naroda, imaju i interes i način da učestvuju u formiranju političke volje.

I građanska i politička prava, osim što za sobom povlače to da drugi imaju obavezu ne zadirati u njih, znače i da oni na koje se ta prava odnose, tj. svaka osoba, ima moć odlučivanja o njihovu provođenju. Društvo je, posredstvom pravne države, odgovorno za zaštitu prava, ali nositelji tih prava – građani - ne smatraju da su zauzvrat odgovorni za društvo.

Pojam otvorenog društva

Otvoreno društvo je koncept koji je prvobitno razvio filozof Henri Bergson, a popularizirao ga je austrijsko-britanski filozof Karl Popper u svojoj knjizi "*Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*" (*Open Society and Its Enemies*), koja je objavljena 1945. godine. Međutim, za njegovu rasprostranjenost je najzaslužniji George Soros koji je na tom pojmu i ideji zasnovao svoje Soros fondacije i Institut Otvoreno društvo. OSI i mreža Soros fondacija implementiraju niz inicijativa kojima žele promovisati otvoreno društvo i u skladu s tim oblikuju politiku vlade i pružaju podršku obrazovanju, medijima, javnom zdravstvu, ljudskim i pravima žena, kao i socijalnim, pravnim i ekonomskim reformama.

Uopšteno govoreći, otvoreno društvo karakteriše pouzdana vladavina zakona, postojanje demokratski izabrane vlade, raznoliko i dinamično civilno društvo i poštovanje prava manjina. U otvorenom društvu, vlada ima ulogu da odgovara na potrebe i zahtjeve svojih građana, a građane predstavljaju organizacije civilnog društva. Takva vlast je tolerantna, a svi politički mehanizmi su transparentni i fleksibilni.

Političke slobode i ljudska prava su temelj i srž jednog otvorenog društva. To je, naravno, jedan utopijski ideal koji možda nikad nećemo postići, ali je nesumnjivo da su se neke države mnogo više približile tom idealu od drugih. Međutim, to i jeste jedna od Popperovih pretpostavki: otvoreno društvo i jeste proces koji se nikada ne završava: bez obzira koliko napredovalo, otvoreno društvo je uvijek nesavršeno društvo otvoreno za napredak i poboljšanja (Popper, K. 2003).

Kao što je već rečeno, civilno društvo kao dio otvorenog društva ima ulogu da predstavlja građane. To je njihova veza s vlašću i način da utiču na napredak u društvu. BiH, kao jedna od mnogih država u kojoj se otvoreno društvo često navodi kao cilj, taj aspekt njegovog djelovanja još uvijek nije prihvatila. Veoma su rijetki slučajevi dobre prakse kada vlasti uvažavaju glas civilnog društva i surađuju s njim. Primjeri partnerskog odnosa su još rjeđi. Ipak, polako bilježimo napredak i u tom području. Partnerstva dobijaju nove olakšavajuće mehanizme i svaki dan se bilježe nove dobre prakse. Kao primjer može poslužiti osnivanje

Fondacije za socijalno uključivanje koja počiva upravo na principima partnerstva između javnog i civilnog sektora. Praktičan primjer partnerstva se može vidjeti i u Švicarskom programu podrške nevladinim organizacijama u Bosni i Hercegovini, koji je implementirao IBHI, a trajao je od 2004. do 2009. godine i podržao je 53 projekta implementirana od strane 29 nevladinih organizacija na teritoriji 29 bosanskohercegovačkih opština.

Civilno društvo je postalo ozbiljnije uključeno u pitanja osiguranja barem minimalnog standarda ljudskih prava i uključivanja svih grupa, posebno marginalizovanih na ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturnom polju, u društvo. Proces saradnje civilnog sektora s državnim institucijama podržava i Međunarodna zajednica, koja naglasak stavlja na institucionalne reforme koje se jedino mogu implementirati u saradnji s lokalnim vlastima. Veliki napredak se primjećuje u finansiranju organizacija civilnog društva iz javnih budžeta, o čemu svjedoče rezultati istraživanja „Na pola puta“ (FSU u BiH, 2011) prema kome je u 2010. godini iz javnih budžeta u BiH izdvojeno 114 miliona KM za nevladin sektor. I pored toga će trebati godine da civilno društvo u BiH uspješno riješi ovisnost o inostranim sredstvima.

Glavna prepreka koja je prepoznata u ovom procesu bio je manjak kapaciteta državnih službi za planiranje, razvoj i implementaciju državnih politika. Ogromna većina državnih odluka se donosi bez evaluacija ili analiza, samo na osnovu ličnih stavova ključnih aktera (premijera i ministara, načelnika i poglavara političkih stranaka na opštinskom nivou).

Još jedna prepreka koja sprječava civilno društvo da se uključi u proces donošenja odluka se ogleda u postojanju oportunističkih grupa koje ne podržavaju nikakav oblik demokratizacije u okviru postojećeg sistema donošenja odluka, jer bi to uzrokovalo umanjeње prava i privilegija upravo tih grupa, s obzirom da se njihova prava u pravilu ostvaruju nauštrb drugih.

Civilno društvo se trenutno suočava s izazovom ubjeđivanja drugih organizacija civilnog društva (medija, sindikata i vjerskih organizacija) da prihvate principe koje je usvojila većina aktivnih nevladinih organizacija, kako bi stvorili demokratske institucije koje će garantovati slobodu od isključivanja za dobrobit interesa bilo koje društvene grupe, bez obzira koji su se kvaliteti pripisivali toj grupi kroz istoriju. Rješenje mora biti dugoročno i upotpunosti u skladu s principima otvorenog društva.

EU Integracije

Pridruživanje Bosne i Hercegovine EU ovisi, između ostalog, i o sposobnosti BiH da sprovede političke, ekonomske, pravne i druge reforme koje od nje zahtijeva Evropska unija. S obzirom na to da je pripremanje institucija i izgradnja kapaciteta koji su neophodni za uspješno provođenje reformi izuzetno zahtjevan, složen i politički osjetljiv proces, Evropska unija pruža veliku pomoć zemljama Zapadnog Balkana kako bi ostvarile stabilnost institucija koje

će garantovati razvoj demokratije, zaštitu ljudskih prava, poštivanje i zaštitu manjina, postojanje otvorene tržišne ekonomije i drugo.

Uloga civilnog društva je od velike važnosti u tom procesu, mada se ona nerijetko zanemaruje ili potpuno izostavlja. Civilno društvo, velikim dijelom zasnovano na samoorganizaciji i volontiranju, raspolaže sa nekoliko mehanizama kojima može postići određene ciljeve i rezultate na brži, efikasniji i jeftiniji način kao što su na primjer distribucija informacija, javne kampanje, neformalni edukativni programi, definisanje potreba građana, analiza, kontrola i evaluacija učinaka određenih zakona, javnih politika i strategija, pružanje različitih socijalnih usluga i drugo. Za Evropsku uniju organizacije civilnog društva predstavljaju značajan, nezavisan izvor informacija i savjeta, dok takođe mogu imati funkciju kontrolnog mehanizma naročito u onim oblastima gdje su reforme osjetljive u političkom smislu.

Uloga organizacija civilnog društva je od ključnog značaja jer one predstavljaju interese i stavove građana EU institucijama (posebno ugroženih grupa građana, kao što su nacionalne manjine, osobe sa invaliditetom i drugi) po pitanju aktuelnih društvenih problema (zaštita prirodne sredine, trgovina, obrazovanje, jednakost polova i drugo). Od izuzetne važnosti je to da OCD-i imaju mogućnost da dođu do najsiromašnijih i najugroženijih grupa i da ih predstavljaju pred EU institucijama. U ovom kontekstu, doprinos OCD-e naročito dolazi do izražaja kada je riječ o rješavanju problema socijalne isključenosti i diskriminacije, pružanja humanitarne i razvojne pomoći itd. Specifična stručna znanja i posvećenost OCD-a znače da su one ključni partneri Evropske komisije u i izvan Evropske unije.

Nadalje, iskustvo novih članica pokazalo je da je podrška i učešće nezavisnog civilnog društva od ključnog značaja za proces pridruživanja. Uloga civilnog društva ne može se ograničiti samo na pružanje informacija i raspodjelu finansijskih sredstava krajnjim korisnicima, već se ona prije svega odnosi na aktivno učešće civilnog sektora u definisanju politika i strategija.

Socijalno uključivanje

Iako je Bosna i Hercegovina napravila značajne pomake od kraja rata, naročito tokom posljednje decenije, i uprkos povećanim stopama rasta, oko petine stanovništva se još uvijek nalazi ispod opšte linije siromaštva, a veliki dio, oko jedne trećine, je siromašan u relativnom smislu. Ekonomska isključenost je novi oblik siromaštva koji nije bio poznat u Bosni i Hercegovini prije rata, jer je bivša Jugoslavija imala relativno visok standard života unutar jednog egalitarnog društva. Ova nova vrsta siromaštva je primarno uzrokovana ratnim razaranjem i raseljavanjem.

Drugi faktor koji je uzrokovao ovu situaciju je neodgovarajuća tranzicija i velik porast stope nezaposlenosti. Ekonomska nejednakost i društvena raslojenost su još uvijek glavni elementi isključenosti u Bosni i Hercegovini. Nejednakost je među prioritetima koji se moraju riješiti, u

suprotnom će rast nastaviti da bude neujednačen i ostat će fokusiran na manjinu stanovništva umjesto na većinu. Naslijeđe bivše socijalističke prakse te posljedice rata u BiH su velikim dijelom uticali na dominaciju socijalnih naknada “zasnovanih na statusnim pravima”, koje su uvedene radi zaštite ratnih veterana i RVI (boraca) i njihovih uzdržavanih članova domaćinstva (“boračke naknade”). Boračke naknade danas čine oko tri četvrtine ukupne potrošnje na novčane naknade kroz programe socijalne zaštite koje se ne finansiraju iz doprinosa.

U cilju suzbijanja siromaštva, Evropska unija je postavila socijalno uključivanje kao osnovu svih svojih politika. Formulirala je definiciju socijalne isključenosti drugačiju od siromaštva. Siromaštvo je distributivni rashod, dok je isključenost povezana sa procesima uskraćene participacije, solidarnosti i pristupa. Isključenost može biti definisana kao širi pojam koji, za neke ljude, uključuje siromaštvo, dok je za druge uzrok ili posljedica siromaštva. Ipak, uzroci su međusobno povezani.

Zajedno sa uvođenjem EU koncepta socijalnog uključivanja, uloga civilnog društva, naročito NVO-a, dobila je značaj u javnim diskusijama u BiH i tokom pripremanja Strategije socijalnog uključivanja. Važno je objasniti da se socijalna isključenost ne odnosi samo na ekonomska i socijalna prava, nego je povezana i sa svim pravima koja su relevantna za povećanje izbora individua koje žive dostojanstven i svrsishodan život.

Gledano iz te perspektive, nemoguće je ne zapitati se kako je moguće da se civilno društvo zanemaruje kao alternativni davaoc socijalnih usluga? Ako bi se organizacijama civilnog društva priznala i ta funkcija, koju mogu da vrše u partnerstvu i saradnji s javnim institucijama, mogao bi se pokriti mnogo veći dio socijalno isključenog stanovništva, a većina grassroots organizacija je posvećena upravo socijalnim uslugama na lokalnom nivou. S druge strane, pojam socijalnog uključivanja podrazumijeva i građanski aktivizam i participaciju, a volontiranje i članstvo u lokalnim organizacijama uveliko povećava učešće građana u javnim procesima i omogućava im da sami utiču na pitanja koja ih se najviše tiču.

U cilju ostvarenja neophodnog napretka (koji država ne može sama ostvariti) na polju socijalnog uključivanja u BiH, neophodno je mobilisati sve društvene aktere. Priroda socijalnog uključivanja zahtijeva jako civilno društvo, zato što jedno ne može funkcionisati bez drugoga. Civilno društvo može postati uspješno u svojim naporima na području iskorjenjivanja socijalne isključenosti građana samo kroz harmonizovanu akciju koja se fokusira i na povećanje odgovornosti lokalnih vlasti i na obezbjeđivanje podrške onim kategorijama građana koje problem isključenosti najviše pogađa.

Partnerstvo i umrežavanje

Kako bi odgovorilo na ove zadatke i izazove, civilno društvo će morati promijeniti način organizovanja i funkcionisanja, dok će se s druge strane i odnos državnog i privatnog sektora prema civilnom sektoru morati promijeniti. Oni će morati postati ravnopravni i komplementarni partneri u nadolazećim promjenama. Postoji niz predrasuda i zablude o civilnom društvu kako kod samih pojedinaca unutar civilnog društva tako i kod predstavnika vladinog sektora koje su do sada predstavljale vrlo ozbiljno prepreku u uspostavljanju suradnje između ova dva sektora i koje je neophodno demistificirati.

Prije svega, vladin sektor i predstavnici vlasti trebaju da prepoznaju mehanizme kojima raspolaže civilno društvo kako bi se riješila ključna društvena, politička i ekonomska pitanja. Izgradnja i održivost tripartitivnog partnerstva - država, privatni sektor i civilno društvo će zahtijevati uspostavljanje pravnog, fiskalnog i institucionalnog okvira koji će omogućiti dijalog i saradnju između ova tri sektora, a sa druge strane osigurati razvoj civilnog društva i njegove maksimalne doprinose procesu Evropskih integracija.

U današnjoj BiH je neophodno promovisati jednu novu kulturu društvene odgovornosti. U tom procesu, koji je ključan za ubrzanje puta BiH prema EU, jednako su važni i javni, i civilni i privatni sektor. Organi koji bi trebali da omoguće partnerstvo su odgovorne i transparentne vlasti, NVO-i i organizacije civilnog društva. Kako bi se osiguralo unapređenje saradnje među tim sektorima, ključno je zasnovati partnerski odnos među njima, koji će obezbijediti njihovu ravnopravnost u kreiranju politika i strategija od koristi za cjelokupno društvo.

Saradnja između javnog, privatnog i civilnog sektora se do sada svodila na participaciju. Naravno, i taj oblik saradnje ima svojih prednosti, i bazira se na jednakosti i uzajamnom poštovanju. Mogućnosti saradnje na višem nivou su obično zanemarene, uglavnom zbog različitih nedostataka vezanih za kapacitete sektora, koji mogu ugroziti stvaranje uspješnog partnerstva. Tu, između ostalog, spadaju i obostrano nepovjerenje i nedostatak razumijevanja i interesa, te nepostojanje praktičnih iskustava u kreiranju uspješnih partnerstava. Ovi nedostaci vode do dugog pregovaranja, većih troškova i, na kraju, gubljenja interesa.

Zbog toga je participacija nevladinog sektora do sada bila sigurnija, ali ne i efikasnija, opcija saradnje između sektora. Podrazumijeva manje odgovornosti i utvrđenu hijerarhiju moći u kojoj glavnu riječ vodi uglavnom finansijer. Većina organizacija se želi držati onoga što poznaje, radeći sa sličnim organizacijama.

Javno-privatno partnerstvo u pogledu saradnje pruža mnogo više. Bazira se na prepoznavanju zajedničkih ciljeva i koristi koje sektori mogu imati ukoliko udruže snage. To podrazumijeva udruživanje finansijskih sredstava, znanja i stručnog iskustva u cilju poboljšanja usluga za sve korisnike. Veliku prednost predstavlja i činjenica da se u

partnerstvu društvena odgovornost, koja obično karakterizira nevladin sektor, kombinira sa finansijama, tehnologijom i efikasnim upravljanjem.

Proces uspostavljanja i razvijanja intersektoralnog partnerstva je neizbježan, i već je u toku. Možda najvažnija prednost partnerstva leži u finansijskom aspektu, jer je sve jasnije da su javna sredstva nedovoljna za uspješnu socijalnu zaštitu i uključenost. U procesu približavanja EU, samo je pitanje vremena kada će partnerstvo postati preovladavajući tip saradnje između različitih sektora, no cilj će ostati zajednički: društvo prilagođeno svim svojim članovima.

Iz istog tog aspekta, veoma je važno postojanje saradnje i dobrih odnosa između samih organizacija civilnog društva. Bez zajedničkog delovanja nema značajnijeg uticaja nevladinih organizacija na društvene i ekonomske tokove. Mreže predstavljaју institucionalni okvir koji će njihovim članovima omogućiti efikasno definisanje, predstavljanje i zagovaranje zajedničkih interesa u vezi sa ključnim pitanjima odnosa vladinog i NVO sektora. Zajedničko djelovanje u ključnim područjima rada olakšava pristup i vlastima i građanima, a umrežavanje se pokazalo kao optimalan oblik povezivanja OCD. Udruživanje OCD iz različitih sektora civilnog društva u saveze, mreže i koalicije za rad na zajedničkim pitanjima opravdava misiju većeg broja organizacija te daje dinamiku i živost civilnom društvu. Koristi umrežavanja ne završavaju na tome. U uspješnim mrežama bliska interakcija između partnera ohrabruje razmjenu iskustava između partnera na način koji drugačije ne bi bio moguć.

Profesionalizacija

Koliko će građani putem organizacija civilnog društva imati utjecaj na kreiranje i provođenje određene javne politike ovisi isključivo o njihovoj organiziranosti, stručnosti, argumentima, upornosti i sposobnosti da zadobiju javnu potporu za svoje stavove i da uvjere državnu upravu da su njihovi stavovi, zahtjevi i prijedlozi u interesu države i većine građana.

U glavne osobine nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini spadaju i: nedovoljan broj adekvatno osposobljenog osoblja, manjak vještina i svijesti o važnosti razvoja, organizacije i davanja socijalnih usluga. Ova slabost nevladinog sektora je nastala uglavnom zbog niskog nivoa profesionalizacije tih organizacija. Ovakva situacija dovodi u pitanje sposobnosti nevladinog sektora da pokriva sva ova područja i implementira različite aktivnosti u skladu sa standardima i kvalitetima potrebnim za davanje bilo koje vrste usluga. Djelovanje u različitim područjima i aktivnostima često umanjuje kvalitet rada i nivo profesionalnosti nevladinih organizacija.

Organizacijska struktura većine nevladinih organizacija u BiH se teško može opisati kao dosljedna, funkcionalna i efikasna. Ad hoc metoda organiziranja nije u skladu s principom

ispunjavanja osnovnih ciljeva. Nevladine organizacije jako često djeluju neformalno, a njihova uprava pokušava uvesti demokratičniji način vođenja, za razliku od poslovnog i državnog sektora, koji su više orijentisani prema tržištu. Međutim, loša organizacija ili vodstvo najčešće za rezultat imaju rasipanje veoma dragocjenih sredstava i ljudskih kapaciteta, a sama organizacija može svoj primarni cilj izgubiti iz vida i aktivnosti usmjeriti u nekoliko, manje ili više povezanih, pravaca.

Mada se građanski aktivizam u bilo kojem području zasniva na dobroj volji, tj. ne postoji obaveza volontiranja i rada u civilnom društvu, to ipak ne znači da se profesionalnost i stručnost mogu ili trebaju zanemariti. A, s obzirom na to da se uticaj civilnog društva svakodnevno povećava, povećava se i njihova društvena odgovornost čime profesionalizacija poprima još veći značaj. Organizacije civilnog društva moraju pokazati da zaslužuju povjerenje građana i da profesionalno i odgovorno vrše aktivnosti u svom interesnom području.

S druge strane, treba imati na umu i to da civilni sektor nije homogen i da nije moguće očekivati isti nivo profesionalnosti i kvaliteta od malih lokalnih organizacija i velikih organizacija (sa velikim finansijskim sredstvima na raspolaganju) koje djeluju regionalno ili internacionalno.

Proces uvođenja standarda u civilni sektor je i početna tačka za uvođenje visokog nivoa profesionalnosti rada i kvaliteta davanja usluga. Na ovaj način se može postići i održivost direktnog uticaja korisnika usluga na kvalitet i efikasnost usluga koje primaju iz civilnog sektora. Dostupnost usluga i davanja usluga korisnicima i redovne povratne informacije korisnika su preduslovi za njihov kvalitet koji, na kraju, poboljšavaju generalni kvalitet rada, ne samo u civilnom sektoru, već i privatnom i javnom. Na taj način se postiže glavna svrha i cilj većine organizacija civilnog društva – osigurati integrisanje ili reintegriranje građana u glavne društvene tokove i njihove zajednice.

Uzimajući u obzir sve što je gore rečeno, očigledan je značaj uvođenja standarda u organizacije civilnog društva jer ono stoji kao uslov i sredstvo za postizanje veće efikasnosti participacije i uključivanja građana. Proces standardizacije rada civilnog društva daje više prostora za uključivanje i nove aktivnosti nevladinih organizacija. Uvođenje standarda će omogućiti zdravu konkurenciju između vladinog i nevladinog sektora te između različitih vrsta organizacija unutar nevladinog sektora, ali će i proširiti izbor, broj i kvalitet aktivnosti koje te organizacije obavljaju.

Civilno društvo kao način djelovanja

Najsloženiji i najdugotrajniji proces u formiranju demokratsko-liberalne države je proces uspostavljanja građanskog ili civilnog društva uz izgradnju njegovih temelja, odnosno

demokratije, vladavine prava, zaštite osnovnih ljudskih prava, višestranačkog sistema, jednakosti građana, slobodnih medija itd. Međutim, opasnost neuspostavljanja ili nefunkcioniranja civilnog društva, participativne političke kulture i pripadajuće demokratske formalne strukture mišljenja je ogromna. Kao prvo, bez funkcionalnog civilnog društva demokratija ne može funkcionisati ni opstati. Danas opasnost uspostavi civilnog društva i njegovom funkcionisanju kao i demokratskim vrijednostima ne prijete samo od državnih i političkih struktura koje ga tretiraju kao sredstvo za postizanje vlastitih ciljeva, već se ona javlja i unutar samog civilnog društva koje dozvoljava takav odnos vlasti jer se nada finansijskoj podršci.

Sa prvim znacima krize i raspadom socijalizma termin civilno društvo postaje aktuelan najprije u krugovima intelektualaca, a potom i u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini. Od tada se civilno društvo prihvata kao uglavnom pozitivan koncept, odnosno koncept koji implicira uglavnom pozitivne karakteristike, vrijednosti i akcije. To je trajalo još par godina poslije rata, odnosno u periodu kada su dominirali međunarodni NVOi koji su djelovali bez obaveze i značajno doprinosili oporavku. Kako se fokus počeo prebacivati na domaće nevladine organizacije i organizacije civilnog društva, pojavila se sumnja u motive njihovog rada (koja je, nažalost, često bila opravdana), što se odražavalo i na one organizacije koje su zaista uspijevale da opravdaju svoje postojanje. Danas se još uvijek, mada u manjoj mjeri, sumnja u rad civilnog sektora ali to nepovjerenje nije uvijek opravdano.

Pozitivan je pomak to što se sve više računa na civilno društvo kao izvor volonterskog rada i neprofitnih institucija koje će neke, posebno socijalne, usluge pružiti s barem zadovoljavajućom stručnošću, a uz manje troškove. Veća je novost to da je dio civilnog društva, dajući tako "nešto za ništa", spreman trajnije djelovati na sistemskim promjenama kao što su priznanja šireg spektra ljudskih prava (uključujući i prava primalaca spomenutih socijalnih usluga), promjena opšteg odnosa prema okolišu ili odnosa prema drugima u međunarodnim razmjerima. Ovaj napredak se, kao što je ranije rečeno, najviše ogleda u lokalnim grassroots organizacijama, koje su najposvećenije unošenju društvenih promjena, bile te promjene tek dopuna kojom se društvo čini obzirnijim spram slabih i isključenih, ili pak promjene čitave društvene svijesti efektnim ukazivanjem na "sistemske greške" što sistematski proizvode nepravdu i štetu. Takvo praktično djelovanje je svojevrsan izraz radikalne kritike postojećeg sistema. O civilnom društvu ne bi bilo ni govora kada bi ono jednostavno, bilo prešutno, bilo ideologijski, prihvatalo da je s postojećim odnosima sve u redu.

Civilno društvo, prema tome, crpi svoje značenje i smisao kao briga za onaj vrijednosni "ostatak" što ostaje nepokriven, nezastupljen i neiscrpljen u tim igrama visoko koncentrirane moći. Ono je to koje održava javnost kao političko polje i ne prepušta je komercijalnoj kulturnoj industriji.

Istodobno se međutim taj rezidualni civilni faktor uopće ne može objektivno zahvatiti kao društvena kategorija, jer i nije neka posebna grupacija ili posebna vrsta ljudskih bića, ponajmanje nekakav “sektor” ili grana društvene djelatnosti, nego *odnos* koji bilo koji pojedinac/pojedinka ili društvena grupa može ali ne mora uspostaviti i prakticirati spram društvene zbilje. Ono nije “društvo”, nego način djelovanja, nije objektivno obilježje dijela populacije, nego njezin stav, odnos i motivacija. Nije ni stalni element društvene stvarnosti, nego se javlja u prelomnim vremenima, kada ustaljeni politički, ekonomski, kulturni ili socijalni obrasci postaju sporni. Civilno društvo ne govori ni o kakvom “sektoru” (mada se često govori o civilnom društvu kao o “sferi”), nego o tome da se ljudi iz bilo koje grane djelatnosti, društvenog sloja/klase i područja društvenog života mogu, ukoliko to žele, angažovati u javnom promicanju svojih interesa ili zalaganju za neke šire vrijednosti.

U razvijenim je društvima naprosto značajno porastao udio ljudi koji smatraju da ih se i naizgled udaljene i apstraktne teme političkog odlučivanja tiču, da krupne korporacije imaju toliku moć da moraju biti i socijalno odgovorne, ljudi koji te probleme dovode u odnos sa životnim vrijednostima poput kvalitete života, sigurnosti, ravnopravnosti i solidarnosti te su spremni da se njima bave u javnosti. Mnogo je prisutniji odnos prema politici kao nečemu isuviše važnom da bi se prepustilo samo političarima. Civilno društvo tako podrazumijeva i stalno “miješanje u unutrašnje poslove” tijela vlasti, na načine na koje oni što u njoj ne sudjeluju to već mogu činiti: traženjem informacija, propitivanjem političkih odluka i mjera u javnim raspravama te afirmiranjem vrijednosnih kriterija.

Trebalo je više od deset godina da sasvim neorganizovana i marginalna grupa zagovarača civilnog i otvorenog društva evoluirala u mrežu od nekoliko stotina međusobno povezanih organizacija civilnog društva koje su sposobne da stvore zajednički cilj i dobiju podršku građana po pitanju ključnih socijalnih pitanja. Obzirom na ukupnu političku klimu u državi, nizak nivo razvoja demokratskih institucija, značajan uticaj grupa koje promoviraju „nacionalne interese“, dominaciju filozofije prema kojoj je osnovni cilj pobjede na izborima dobiti moć a ne osigurati dobrobit svih građana, prisutnost Međunarodne zajednice koja je civilno društvo izgurala iz glavnih procesa donošenja odluka, strah većine građana za vlastitu sigurnost zbog rastućih nacionalističkih tendencija na „drugoj strani“ – civilno društvo je ipak napravilo popriličan proboj u ispunjavanju svoje uloge da promovira, štiti i osigurava poštivanje prava svih građana da budu uključeni u sve aspekte političkog, ekonomskog i socijalnog života.

Zaključak

U vrijeme socijalističko-komunističkog režima građanske organizacije su činile udruženja iz različitih polja javnog i društvenog života, kao što su sindikati, omladinske organizacije, izviđači, sportska društva, udruženja penzionera, lovaca itd. Država je u to vrijeme uključivala građansko društvo u sebi i formirala njegovo djelovanje. Osnovna karakteristika udruženja građana iz tog perioda je da su bila funkcionalna u smislu rješavanja određenih društvenih

pitanja, te da su služila kao sredstvo političke kontrole. Ključni problem, iz današnje perspektive, je bio ovisnost, odnosno kontrola od strane države tj. partije.

Uzimajući u obzir takvu istoriju civilnog društva, jasno je da pojmovi poput "društva", "civilnog društva", "demokratije", "države", "prava" i drugih nisu neposredno prenosivi i primjenjivi na bh. kontekst. Ti pojmovi i tranzicija nipošto nisu bez značenja u ovim ex-jugoslavenskim krajevima, ali ih treba izvesti iz drugih, drugačijih, mada ne uvijek i naprednijih i razvijenijih konteksta.

Prepreke ka održivijoj politici uticaja su nedostatak socijalnog kapitala, manjak javnog poverenja i nedovoljno razvijene vještine zastupanja i lobiranja kod profesionalnih kadrova OCD. Faktor, međutim, koji u najvećoj mjeri limitira uticaj civilnog društva i djeluje kao generator većine ostalih prepreka je manjak legitimiteta njegovih organizacija. Svijest o potrebi da se legitimitet dâ, ili da se dobije, proizlazi iz političke zrelosti odgovornih pojedinaca – što je proces koji se u BiH danas nalazi negdje na početku.

S druge strane, većina stanovnika BiH računa na snažnu i (sve)moćnu državu, te još uvek na sebe ne gleda kao na građane odgovorne za sopstvena prava i obaveze, već se i dalje smatra običnim (podređenim) stanovnicima čiji je život u rukama države i čiji problemi su stvar državnih institucija. Ovakav koncept sužava prostor za civilne inicijative i za dosadašnji uticaj OCD.

Postoji nekoliko pokazatelja koji ukazuju na to da je civilno društvo BiH trenutno u pat-poziciji: na jednoj strani postoji svijest o nemogućnosti napredovanja usljed navedenih ograničenja iz okruženja i unutrašnjih nedostataka (fluktuacije profesionalaca, zamora aktivista dugogodišnjim intenzivnim naporima), a na drugoj strani, upadljivo je nezadovoljstvo malim uticajem i neprepoznavanjem uloženi napore. Iako postoji više NVO mreža u BiH (NVO Vijeće, Mreža Sporazum +, Cidi, itd.), primjetan je nedostatak tzv. „akciono usmjerenih mreža“, tj. mreža koje bi okupljale organizacije oko nekog određenog sektora, teme ili problema. Naravno, potrebne su nam i mreže koje se bave „opštim“ stvarima: izgradnjom kapaciteta NVO sektora, institucionalnoj saradnji, itd. ali osjetan je nedostatak usmjerenog udruženog djelovanja sličnih organizacija na određenim poljima kao što je smanjenje siromaštva, maloljetnička delinkvencija, položaj žena i dr. Ne treba zaboraviti ni na povremene diskreditujuće komentare u medijima koji takve inicijative dodatno otežavaju i kao najvažnije, na nedostatak finansijskih sredstava većine NVO-a.

Međutim, mora se istaći da je stvoren značajan prostor za dijalog među različitim ključnim akterima, a time i za povećanje uticaja civilnog društva. Taj dijalog je, kao i uticaj civilnog društva u Bosni i Hercegovini generalno, mnogo uočljiviji na lokalnom, tzv. grassroots nivou, dok su ovi odnosi na višim nivoima još uvijek slabi. Naravno, taj uticaj bi trebao biti usklađeniji sa činjenicom da je proteklo 16 godina i ogromnim (većinom inostranim)

sredstvima koja su uložena u BiH. Nažalost, i vrijeme i novac su za rezultat imali stvaranje NVO *elite* umjesto istinski razvijenog i cjelovitog civilnog društva.

Uprkos tome, postoje realni izgledi za razvoj jakog civilnog društva i povećanje njegovog uticaja u lokalnim sredinama – razvoj koji predstavlja značajno postignuće i koji obećava dugoročnu održivost civilnog društva u Bosni i Hercegovini.

Preporuke

Preporuke za organizacije civilnog društva

1. Razvijati mogućnosti partnerstva između javnog, civilnog i privatnog sektora;
2. Razvijati mehanizme lobiranja;
3. Razvijati finansijsku transparentnost OCD-a u skladu sa EU standardima, kako bi tada one pružile dobar primjer i mogle insistirati na transparentnosti u ostalim sektorima;
4. Raditi na jačanju saradnje putem sektorskog umrežavanja i formiranja koalicija u cilju boljeg predstavljanja i zagovaranja zajedničkih interesa u odnosu na donatore i predstavnike vlasti;
5. Obnoviti temeljne vrijednosti civilnog društva i svoje statutarne aktivnosti, te rad na promociji i podržavanju tolerancije, solidarnosti i uzajamnog uvažavanja u društvu;
6. U cilju unapređenja profesionalizacije i kvaliteta svojih usluga potrebno je da sve OCD uvedu i promovišu sistem upravljanja kvalitetom za OCD-e;
7. Potrebno je da OCD-i rade na jačanju kredibiliteta, odgovornosti i veće transparentnosti;
8. Organizacije civilnog društva i mediji bi trebali saradivati da povećaju njihovo prisustvo u javnosti i da izraze nezavisne stavove i mišljenja o ključnim pitanjima u BiH društvu;
9. Preporučuje se da organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini budu proaktivni učesnici u procesu izgradnje dijaloga i saradnje sa vlastima BiH;
10. Raditi na jačanju građanskog aktivizma i širiti svijest o potrebi svakog građana da se aktivno uključi u društvenopolitičke procese u svojoj državi;
11. Organizacije civilnog društva trebaju da postanu aktivnije kada se radi o uspostavljanju i održavanju različitih mehanizama formalnih i neformalnih konsultacija između vlade i civilnog društva koje bi omogućile organizacijama civilnog društva da budu više uključene u sve faze procesa koji vode do reformi politika, strategija (kao što je Strategija socijalnog uključivanja BiH - SSU) i zakona;
12. Preporučuje se da OCD-i rade na upostavljanju jasnih i transparentnih mehanizama dodjele finansijskih sredstava za aktivnosti OCD-a iz budžetskih sredstava, EU fondova i drugih donatorskih izvora;
13. Preporučuje se umrežavanje i veća saradnja između istraživačkih i zagovaračkih organizacija (think-tank, instituti) u cilju izrade i implementacije zajedničkih projekata

koji se odnose na kreiranje, kontrolu sprovođenja i evaluacije rezultata javnih politika;

14. Pored „opštih“, potrebno je formirati i *akciono usmjerene* mreže koje će okupljati organizacije fokusirane na jedan sektor, problem ili temu (smanjenje siromaštva, socijalna isključenost, položaj žena, prava radnika, itd).

Preporuke za predstavnike vlasti Bosne i Hercegovine

1. Predstavnici vlasti bi prije svega trebalo da na praktičan način potvrde, do sada samo deklarativno izraženu, volju i spremnost za uspostavljanje i razvoj dijaloga i saradnje sa OCD-ima zasnovanih na principu ravnopravnog partnerstva;
2. Podržati mehanizme udruživanja sredstava lokalnih budžeta i sredstava drugih donatora, kao što je Fondacija za socijalno uključivanje u BiH;
3. Preporučuje se uspostavljanje institucionalnih mehanizama saradnje sa civilnim društvom, odnosno formiranje Ureda za saradnju sa OCD-ima i Savjeta za razvoj civilnog društva Vijeća ministara BiH;
4. Potrebno je podržati izgradnju institucionalnih i tehničkih kapaciteta vladinih institucija i predstavnika civilnog društva putem različitih edukativnih programa kako za OCD-e tako i za državne službenike;
5. Od iznimne važnosti je da vlasti omoguće uključivanje OCD-a u proces izrade javnih politika na svih nivoima vlasti radi razmjene informacija i konsultacija (putem organizovanja okruglih stolova, radionica, fokus grupa, foruma i slično) kao i kroz imenovanje predstavnika OCD-a u stalna i povremena radna tijela, komisije, odbore pri izvršnim i zakonodavnim organima vlasti;
6. Kada je u pitanju primjena Sporazuma potrebno je uspostaviti mehanizme za transparentno finansiranje programa i projekata OCD-a iz budžetskih sredstava putem usvajanja Kodeksa dobre prakse o finansiranju;
7. U cilju stvaranja poticajnog pravnog i fiskalnog okruženja za razvoj i rad civilnog društva potrebno je donijeti uredbe kojima bi se uvele poreske, fiskalne i druge olakšice za rad OCD-a;
8. Učestvovati i podržavati aktivnosti postojećih kao i stvaranje novih mreža i koalicija radi osiguranja boljeg dijaloga, efikasnije koordinacije i saradnje resornih državnih organa i institucija sa OCD-ima;
9. Omogućiti uspostavljanje efikasnijih i inkluzivnih modela za sprovođenje konsultacija sa OCD-ima vezano za najvažnija reformska pitanja, na osnovu dobre prakse drugih zemalja;
10. Potrebno je provesti kampanju putem koje bi se građani i OCD-e informisali i podstakli da budu aktivnije uključeni u proces konsultacija u oblasti javnih politika;
11. Osigurati da OCD-i imaju lakši pristup sredstvima iz evropskih i drugih donatorskih fondova u slučajevima kada se traži sufinansiranje putem uspostavljanja adekvatnih

mehanizama finansijske pomoći (na primjer FSU u BiH za socijalno uključivanje ranjivih grupa).

12. Lokalne vlasti moraju naći načina da uključe svoje građane u rasprave o javnim pitanjima;
13. Participacija u javnim raspravama i drugim javnim akcijama trebala bi biti pozitivno iskustvo za građane, otvarajući mogućnosti za aktivno građanstvo te za zajedničko učenje kroz raspravu, pridonoseći time ostvarenju demokratskih načela i u praksi;
14. Participacija građana mora biti integralni dio djelovanja vlasti zato što je njen osnovni zadatak jačanje demokratskih institucija u društvu.

Građani i svi ostali sudionici bi u zajedničkom djelovanju trebali prihvatiti određene lične, individualne norme kao što su:

- svako ima pravo i obavezu da učestvuje u javnim procesima,
- spremnost da se djeluje kao predstavnik posebnog interesa, ali uz istodobno poštovanje interesa šire zajednice i zakona,
- predanost interesu šire zajednice,
- otvorenost i transparentnost vlastitog rada.

Literatura

1. BHAS, Federalni i Republički zavodi za statistiku u okviru DFID Projekta "Labour and Social Policy in BiH", Qualitative Study 3 - Employment, Social Service Provision and the Non-Governmental Organization (NGO) Sector -Status and Prospects for Bosnia and Herzegovina, Analysis and Policy Implications. BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo, Maj 2005.
2. Dmitrović, T. IBHI dokument preporuka za politike: *Prednosti i mogući oblici partnerstva između javnog, civilnog i privatnog sektora*. Sarajevo, 2010.
3. Dmitrović, T. IBHI Dokument preporuka za politike: *Stvarni uticaj civilnog društva u BiH*. Sarajevo, 2011.
4. Dvornik, S. Akteri bez društva. Fondacija Heinrich Boll i Fraktura. Zagreb, 2009.
5. FSU u BiH i CPCD. Na pola puta: Izdvajanja vladinog sektora za nevladin sektor u Bosni i Hercegovini za 2010. godinu. Sarajevo, FSU u BiH i CPCD, 2011.
6. <http://www.sif.ba>
7. http://www.soros.org.ba/civilno_drustvo.asp
8. IBHI, *Analiza NVO sektora iz perspektive socijalnog uključivanja*. Sarajevo, 2009.
9. Papić, Ž. Ninković, R. Čar, O. Integritet u rekonstrukciji: Korupcija, efikasnost i održivost u post-ratnim zemljama. IBHI: Sarajevo, 2007.
10. IBHI, *Šta da se radi? Socijalna uključenost i civilno društvo – praktični koraci*. Sarajevo, 2009.

11. Istraživački centar za globalni razvoj. <http://www.gdrc.org/ngo/wb-define.html>. (Stranica posjećena: 24.08.2010).
12. Jürgen Habermas, Strukturwandel der Öffentlichkeit, prevod: Javno mnjenje (prev. G. Ernjaković), Kultura, Beograd 1969.
13. Međunarodna krizna grupa. Nedovršena tranzicija Bosne: Između Dejtona i Europe - Izveštaj ureda za Europu N°198 – 9. mart 2009. godine.
14. Papić. Ž. Slijepčević, T. Dmitrović, T. Ninković-Papić, R. Mit i stvarnost civilnog društva – Uloga civilnog društva u jačanju socijalne uključenosti i smanjenju siromaštva. Sarajevo, 2011.
15. Popper, K. Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji I i II. Kruzak, Hrvatski Leskovac, 2003.
16. Slijepčević, T. IBHI Dokument preporuka za politike: *Jačanje uloge civilnog društva u procesima socijalnog uključivanja*. Sarajevo, 2010.
17. Slijepčević, T. IBHI dokument preporuka za politike: *Uloga civilnog društva u procesu Evropskih integracija*. IBHI, Sarajevo, 2011.
18. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju 1998*, UNDP/IBHI, Sarajevo, 1999.
19. Žeravčić, G. Drugi edukacijski seminar: *Ka učinkovitom civilnom dijalogu*. Cidi, Sarajevo, 2010.
20. Žeravčić, G. i Bišćević, *Analiza situacije civilnog sektora u BiH*; U: HTSPE Ltd. i Kronauer Consulting. Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2009.